

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 23 grudnia 2024 r.

Poz. 5819

UCHWAŁA NR 51/VI/24 RADY GMINY ZAMBRÓW

z dnia 17 grudnia 2024 r.

w sprawie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Zambrów na lata 2024-2027

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1645 i poz. 1572) i art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) Rada Gminy Zambrów, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Zambrów na lata 2024-2027 w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Zambrów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady

Jolanta Wielgat

Załącznik do uchwały Nr 51/VI/24
Rady Gminy Zambrów
z dnia 17 grudnia 2024 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY ZAMBRÓW
NA LATA 2024-2027**

Spis treści

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy
 - 5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Zambrów ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu
 - 5.2.1. Charakterystyka gminy
 - 5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu
 - 5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Zambrów – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
 - 5.4. Dziedzictwo niematerialne
 - 5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków
 - 5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków
 - 5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego
 - 5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
 - 5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
 - 9.1. Dotacje
 - 9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe
 - 9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
 - 9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe
10. Bibliografia
11. Spis tabel
12. Załączniki

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Zambrów na lata 2024-2027 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właściciele i posiadacze obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z ich otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Zambrów na lata 2014-2017, który został przyjęty uchwałą nr 255/XXXV/14 Rady Gminy Zambrów z dnia 30 października 2014 r. oraz Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Zambrów na lata 2020-2023, który został przyjęty Uchwałą Nr 153/IX/19 Rady Gminy Zambrów z dnia 28 listopada 2019 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustalaniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz

o ochronie przyrody). Ponadto ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art.87. ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

· **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.
- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

· **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3**, który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one

świadczenie minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.
- **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.
- **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19:** „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomości:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20,** który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
- 3) * inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

·**Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2023 r. poz. 977 z późn. zm.);

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwała się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwartej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono

wykosztowywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725);
 - Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54);
 - Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.);
 - Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145);
 - Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
 - Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
 - Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).
- Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
 - Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

·Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;

- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,

- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.

2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;

- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwi budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnienie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Zambrów wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku, Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2030, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego
- powiatowym: na poziomie powiatu zambrowskiego nie obecnie obowiązujących dokumentów zgodnych z ramami czasowymi GPOnZ.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

·Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku została przyjęta Uchwałą Nr XVIII/213/2020 Sejmiku Województwa Podlaskiego z dnia 27 kwietnia 2020 r. W odróżnieniu od poprzednio obowiązującego dokumentu, bieżąca strategia nie odnosi się do zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym województwa poza ogólnymi nawiązaniem do zasobów którymi dysponuje region.

·Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2030

Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do 2030 został przyjęty Uchwałą Nr 113/1789/2020 Zarządu Województwa Podlaskiego z dnia 19 marca 2020 r.

Program powstał w oparciu o „Diagnozę kultury w województwie podlaskim”. Dokument zakłada kontynuację kierunku rozwoju kultury obranego w „Programie rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020”.

Jednym z celów strategicznych wojewódzkiego jest ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Podstawą tak sformułowanego celu jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury a także za poważny potencjał naszego regionu, służący wzrostowi konkurencyjności wobec innych regionów w zakresie atrakcyjności turystyki, inwestycji oraz powstawaniu nowych miejsc pracy w sektorze turystyczno-usługowym. Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym województwa podlaskiego sprzyja również integracji jego mieszkańców i poczucia więzi oraz dumy z tzw. „małej ojczyzny”.

Należyta troska i szacunek dla dziedzictwa kultury tworzonego w przeszłości przez wiele narodów i grup etnicznych, zdaniem autorów programu umacnia pozytywny wizerunek naszego regionu jako przyjaznego i otwartego.

W celu realizacji tak zakrojonego programu zaplanowano podjęcie następujących działań:

1.1. Prowadzenie projektów badawczych związanych z dziedzictwem kulturowym w celu jego rozpoznania i udokumentowania.

1.2. Prowadzenie inwentaryzacji i ewidencji wszystkich kategorii zabytków.

1.3. Upowszechnianie wyników badań, wykorzystanie ich w procesach zarządzania kulturą oraz w gospodarce, inwestycjach, turystyce.

1.4. Rewaloryzacja zabytków, powiązana z ochroną zabytkowego krajobrazu kulturowego, dbałością o porządkowanie i kształtowanie detalu architektonicznego oraz małej architektury, zgodna z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (ochrona i rewaloryzacja zabytkowego budownictwa drewnianego – jako podstawowego wyznacznika tożsamości kulturowej regionu, zabytkowej architektury murowanej, zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych zespołów obronnych i in.).

1.5. Rewaloryzacja przestrzeni publicznych zabytkowych układów urbanistycznych.

1.6. Systemowe zabezpieczanie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń.

1.7. ochrona tożsamości kulturowej regionu, jego wielokulturowości, ze szczególnym uwzględnieniem działań w zakresie edukacji regionalnej.

1.8. Prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwa o roli, znaczeniu i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego.

1.9. Tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego został przyjęty Uchwałą Nr XXXVI/330/17 Sejmiku Województwa Podlaskiego dnia 22 maja 2017 r.

W Planie za cel strategiczny zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego uznano: „Zrównoważone zagospodarowanie przestrzeni województwa podlaskiego sprzyjające rozwojowi społeczno-gospodarczemu, spójności społecznej i terytorialnej, konkurencyjności, sprawności funkcjonowania oraz wykorzystaniu potencjału przyrodniczego, kulturowego i położenia przygranicznego”.

W zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego Plan wymaga przestrzegania następujących zasad:

1) Zasady ogólne wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:

- szczególna ochrona tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim, uniwersalnym modelem życia, w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;
- uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego;
- harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filarów rozwoju turystyki;
- tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary priorytetowego zabytkowego krajobrazu kulturowego;
- priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej;

- wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.
- 2) Zasady ochrony i tworzenia nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego określone w części dot. obiektów zabytkowych, w tym:
- kształtowanie krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego regionu poprzez ochronę unikatowych lub specyficznych walorów krajobrazowych jednostek osadniczych i ich otoczenia;
 - kształtowania form architektonicznych i gabarytów nowej zabudowy zharmonizowanych z walorami kulturowymi istniejącej;
 - stosowanie materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia, nawiązujących do tradycji lokalnych.
- 3) Zasady ochrony i rewaloryzacji obszarów zabytkowych, w tym:
- zachowanie historycznych założeń urbanistycznych, a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych, zapewnienie ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów;
 - twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia;
 - lokalizowanie funkcji użytkowych niekolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną;
 - eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych;
 - harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych.
- 4) Zasady ochrony i utrzymanie dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych, z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej, w tym:
- zapewnienie funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych,
 - obowiązek uzgodnienia z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz uzyskania pozwoleń dla projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.
- 5) Zasady ochrony przed dewastacją obiektów archeologicznych i określenie warunków ich udostępnienia zwiedzającym oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na przedmioty mogące stanowić zabytki archeologiczne w trakcie prowadzenia robót ziemnych, w tym:
- zapewnienie sposobu zagospodarowania i eksponowania terenu stanowiska archeologicznego zabezpieczającego go przed dewastacją i degradacją;
 - obowiązek zawiadamiania stosownych służb archeologicznych o każdorazowym natrafieniu na przedmioty mogące być zabytkami archeologicznymi w trakcie prowadzenia robót ziemnych i przerwania ich do czasu przebadania stanowiska;
 - ustalenie dokładnej lokalizacji zabytków archeologicznych w planach miejscowych, w tym typu stanowiska archeologicznego i jego zasięgu oraz zasad i sposobów dopuszczalnego zagospodarowania;
 - wskazanie zabytków archeologicznych do bezwzględnej ochrony, tj. z bezwzględnym zakazem prowadzenia prac budowlanych oraz zabytków archeologicznych, dla których dopuszcza się inne zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych.
- 6) Zasady tworzenia wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności poprzez:

- kształtowanie przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, w tym: ulic, placów, pasaży, ciągów pieszych, skwerów, zieleni parkowej i sportowo-rekreacyjnej;
- interesujące formy architektoniczne aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych;
- wykorzystanie w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo-rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu ich zagospodarowania i zabudowy;
- rozmieszczenie akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne;
- stosowanie zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów zabudowy i sylwety przestrzennej jednostek osadniczych;
- harmonizowania gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej zabudowy (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

·Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków Gminy Zambrów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych został opracowany w 2005 r. Wykonany został zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

·Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów zostało przyjętego Uchwałą Nr 9/III/02 Rady Gminy Zambrów z dnia 19 grudnia 2002 r., ze zmianami: Uchwałą Nr 171/XXXII/10 Rady Gminy Zambrów z dnia 11 marca 2010 r., Uchwałą Nr 98/XIV/12 Rady Gminy Zambrów z dnia 20 kwietnia 2012 r., Uchwałą Nr 99/XIV/12 Rady Gminy Zambrów z dnia 20 kwietnia 2012 r., Uchwałą Nr 100/XIV/12 Rady Gminy Zambrów dnia 20 kwietnia 2012 r., Uchwałą Nr 144/XXII/2016 Rady Gminy Zambrów z dnia 28 listopada 2016 r. oraz Uchwałą Nr 218/XVII/21 Rady Gminy Zambrów z dnia 18 lutego 2021 r.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego.

W Studium poświęcono uwagę kierunkom ochrony przestrzeni kulturowej gminy. Zabytki architektury i budownictwa wpisane do rejestru zabytków objęte są wszystkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych. Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, zmiany funkcji i przeznaczenia obiektów wymagają pisemnej zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Przystępując do remontu lub przebudowy budynku o walorach kulturowych należy zasięgnąć opinii służb konserwatorskich, które określą dopuszczalność prowadzenia ich prac, ich zakres i zalecaną formę architektoniczną. Rozbiórka obiektów o walorach kulturowych może nastąpić, gdy jest to uzasadnione Jego złym stanem technicznym i względami ekonomicznymi, po sporządzeniu na koszt właściciela opinii technicznej, inwentaryzacji i dokumentacji fotograficznej obiektu.

Wyznaczone kierunki i zasady ochrony konserwatorskiej

Obiekty zabytkowe (wpisane do rejestru zabytków) objęte są ścisłą ochroną konserwatorską, która polega na ich zachowaniu i konserwacji, wszelkie prace przy obiektach i na terenach zabytkowych oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone tylko za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ochrona obiektów zabytkowych polega na:

- zachowaniu we właściwym stanie oraz prowadzeniu prac remontowo-konserwatorskich w zespole dworskim we wsi Poryte-Jabłoń i w dworze w Wądołkach Borowych,
- zakazie lokalizowania w ich bezpośrednim sąsiedztwie działalności o uciążliwym charakterze oraz obiektów zasłaniających widok, dysharmonizujących przestrzennie, kompozycyjnie i architektonicznie z obiektami zabytkowymi,
- wyłączeniu wszelkiej działalności inwestycyjnej na terenie występowania zabytków archeologicznych w miejscowościach: Koziki-Jałbrzyków Stok, Poryte-Jabłoń (grodzisko i osada), Cieciorki i Śledzie (kurhan),
- na pracach pielęgnacyjnych zabytkowego drzewostanu,
- zachowaniu przydrożnych krzyży i kapliczek.

Obiekty kulturowe (pozostałe figurujące w spisie) stanowią przedmiot zainteresowania konserwatorskiego, podlegają zachowaniu i ochronie. Prace przy obiektach kulturowych winny być uzgadniane z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Rozbiórka budynku o wartościach kulturowych może być dokonana tylko w uzasadnionych przypadkach (zły stan zachowania) za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ochrona obiektów o wartościach kulturowych polega na:

- prowadzeniu remontów i modernizacji obiektów o wartościach kulturowych,
- przeznaczaniu obiektów kulturowych na potrzeby związane z obsługą turystyki indywidualnej i zorganizowanej,
- prowadzeniu i opracowaniu pełnej dokumentacji ewidencyjnej zasobów kulturowych znajdującej się na terenie gminy Zambrów,
- popularyzacji walorów kulturowych, krajobrazowych i historycznych gminy.

Ochrona zabytkowych założeń dworsko-ogrodowych polega na:

- zachowaniu i restauracji dworu oraz zabudowy podworskiej,
- restauracji i rekonstrukcji elementów zabytkowych układu terenu: układ komunikacyjny, podział funkcjonalno-przestrzenny, osie kompozycyjne i widokowe, ciek i zbiorniki wodne,
- zachowaniu i konserwacji starodrzewu,
- usunięciu elementów zniekształcających kompozycje zieleni (np. samosiewy) i odtworzeniu elementów zniszczonych (uzupełnianie nasadzeń),
- zakazie lokalizowania na terenie założenia i w jego otoczeniu inwestycji o charakterze uciążliwym – mogącym przyczynić się do zniszczenia zabytku, a także obiektów zasłaniających widok na zabytek, czy też dysharmonizujących z jego elementami,
- wszelkie prace przy zabytku oraz działalność inwestycyjna na jego terenie powinny być uzgadniane z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Ochrona cmentarzy i mogił historycznych polega na:

- wyłączeniu ich spod wszelkiej działalności inwestycyjnej, nie związanej z ich rewaloryzacją,
- zachowaniu i konserwacji historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy (nasypy, wały, układ alejowy, układ kwater i mogił),
- zachowaniu i konserwacji starodrzewu,

- zachowaniu i konserwacji zabytkowych nagrobków, krzyży oraz innych elementów małej architektury (ogrodzenia, bramy),
- usuwaniu elementów zniekształcających (np. samosiewy, wysypiska śmieci, wyrobiska),
- zakazie lokalizowania w ich bezpośrednim sąsiedztwie działalności o uciążliwym charakterze oraz obiektów zasłaniających widok na cmentarz, czy też dysharmonizujących przestrzennie i kompozycyjnie z jego elementami.

Zabytki archeologiczne (stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków) objęte są ścisłą ochroną konserwatorską, która polega na zakazie prowadzenia na terenie zabytku wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej z jego rewaloryzacją. Prace przy tych obiektach oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone tylko za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Stanowiska archeologiczne objęte są obserwacją archeologiczną. Działalność inwestycyjna na ich terenie może być prowadzona, po uprzednim uzgodnieniu jej ze służbą konserwatorską, pod nadzorem archeologiczno-konserwatorskim. W przypadku stwierdzenia relikwów archeologicznych prace winny być przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych, których wyniki zadecydują o możliwości ich kontynuowania.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Zambrów ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką.

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Zambrów jest gminą wiejską, położoną w południowo-wschodniej części województwa podlaskiego, w powiecie zambrowskim. Sąsiaduje ona z gminami: od wschodu z Kołaki Kościelne i Wysokie Mazowieckie, od południowego wschodu z Czyżew Osada, od południa (woj. mazowieckie) z Andrzejewo, od południowego zachodu z Szumowo, od północnego wschodu z Śniadowo, od północy z Łomżą.

Gmina Zambrów jest stosunkowo młodą jednostką administracyjną, utworzoną w 1991 r. po rozdzieleniu miasta i gminy Zambrów. W jej skład wchodzi 72 miejscowości, w tym 71 samorządów wiejskich (sołectw). Układ osiedli wiejskich w gminie jest bardzo zróżnicowany, na co miały wpływ czynniki naturalne, oraz czynniki historyczne. Północno-zachodnia część obszaru gminy, jest zalesiona, słabo zaludniona, z nielicznymi wioskami zlokalizowanymi na obrzeżach Czerwonego Boru. Większość wsi znajduje się w południowej części gminy Zambrów.

Warunki naturalne, a także historia obszaru, na którym zlokalizowana jest gmina, miały duży wpływ na dzisiejszy – zróżnicowany – układ osiedli wiejskich. Północno-zachodnia część gminy jest pokryta kompleksem leśnym i przez to jest słabo zaludniona, z nielicznymi wioskami na obrzeżach Czerwonego Boru. Zdecydowana większość mieszkańców gminy zamieszkuje jej południową część.

Gmina Zambrów położona jest w obrębie dwóch mezoregionów: Międzyrzecza Łomżyńskiego i Wysoczyzny Wysokomazowieckiej. Obszar gminy należy do terenu „Zielonych Płuc Polski”. Na

obszarze gminy Zambrów występuje kruszywo naturalne oraz piaski kwarcowe. Przez teren gminy przepływają rzeki: Jabłonka i Mały Brok.

Na terenie gminy znajduje się rezerwat przyrody – „Grabówka”. Położony w północno-zachodniej części Wysoczyzny Wysokomazowieckiej, w makroregionie Niziny Północnopodlaskiej. Na terenie gminy znajduje się także Rezerwat „Dębowe Góry”. W gminie utworzony został Obszar Specjalnej Ochrony Siedlisk Natura 2000 – „Czerwony Bór” PLH 200018, zatwierdzony Decyzją Komisji Europejskiej dnia 10 stycznia 2011 r. Na terenie gminy znajdują się także pomniki przyrody:

Na terenie Gminy Zambrów znajdują się następujące rzeki: Jabłonka i jej dopływy – rzeki Dąb i Prątnik, Gać, Mały Brok z dopływami oraz pozostałe bezimienne ciek. Rzeką Jabłonka po połączeniu z rzeką Gać jest lewobrzeżnym dopływem Narwi.

5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu

Osadnictwo na tym terenie sięga wielu wieków wstecz, co potwierdzają badania archeologiczne. Było to osadnictwo rozproszone pośród odwiecznych lasów. Teren zamieszkały był przez pogańskie plemię – Mazowszan. W końcu X w. te ziemie zostały włączone do państwa Piastów. Nowi władcy wybudowali kilka grodów strzegących tych okolic, były to: Ostrołęka, Wizna, Łomża, Tykocin i inne. Gród wybudowano także w pobliżu obecnej miejscowości Poryte-Jabłoń nad rzeką Jabłoń.

Pierwsze osady na tym terenie to Bracesevyci (dziś Brajczewo), oraz Besdecce (Przeździecko). Istnienie tych osad poświadczono są źródłowo już około 1239 r. Osadnictwo było bardzo rzadkie i rozproszone pośród borów. Zanim osadnictwo zdołało się rozwinąć, przyszły najazdy litewskie, jaćwińskie oraz ruskie. Największe zniszczenia odnotowano w latach 1258-1263. Najeźdźcy zniszczyli wsie, wzięli łupy i jeńców. Niedobitki ludności przeniosły się w głąb Mazowsza, gdzie było bezpieczniej. W końcu XIII w. ustały napady Jaćwingów podbitych przez Krzyżaków, ustały też napady litewskie, wznowiono je jednak w początkach XIV w.

W końcu XIV w. powstało miasto Nowogród. Tereny wokół Nowogrodu, również okolice Zambrowa, zostały włączone do dystryktu nowogrodzkiego. Na przełomie XIV i XV w. rozpoczął się kolejny etap osadnictwa tych ziem. Mierniczy książęcy wymierzali w puszczy obszary po 10 wólk. Książę nadawał je lub sprzedawał rycerzom, pochodzącym głównie z zachodniego Mazowsza. Według ówczesnego prawa, z każdego obszaru równego 10 wółkom należało wystawić na wezwanie księcia jednego rycerza. Na tej ziemi powstało często kilka wsi, tworząc późniejsze „okolice szlacheckie” o wspólnej nazwie (Krajewo, Przeździecko, Zaręby).

Osadnictwo w okolicach Zambrowa, po wschodniej części Czerwonego Boru, rozpoczęło się po 1391 r. Jej inicjatorem był książę Janusz I. T. Dzięki jego nadaniom powstały takie osady jak: Śledzie, Gniewoty, Zagroby Zakrzewo. Do 1411 r. osadnicy przekroczyli rzekę Gać, poszli w kierunku puszczy Łętowo. Na rzeczkami Jabłoń, Prątnik, Zambrzyca i Łętownie rozciągała się w tym czasie jeszcze puszcza Łętowo. W tym terenie pierwszą osadą był Zambrów.

Dopiero po zwycięstwie grunwaldzkim rozpoczął się dynamiczny proces osadniczy w tej okolicy. Po śmierci Janusza I, jego następcą został wnuk – Bolesław IV (1429-1454). W pierwszym okresie rządów był niepełnoletni, więc nie prowadził kolonizacji. Gdy został pełnoletni, pozostało niewiele ziem do rozdania. Dużo jednak było jeszcze jej w puszczy Łętowo nad Łętownicą. Książę przekazywał ziemie osiadłym już wcześniej rodom. Wtedy to powstały osady Zagroby, Sasiny, Wądołki.

W XV w., istniały w tej okolicy wioski złożone z jednej chaty. W XVI w., w miarę rozrastania się wiosek, liczyły już po kilkanaście chat. Te wioski po dziś dzień często zachowały swoją bezładną strukturę osadniczą. Sieć osadnicza w okolicach Zambrowa powstała na przełomie XIV i XV w. i istnieje po dziś dzień.

Dawne Mazowsze dzieliło się na trzy województwa: płockie, rawskie i mazowieckie. Ostatnie z nich składało się z dziesięciu ziem, wśród nich była też ziemia łomżyńska z dzisiejszymi okolicami Zambrowa. W skład ziemi wchodziły powiaty, istniał wtedy powiat zambrowski.

Duże zniszczenia tych ziem, przyniosły wojny z połowy XVII w. oraz III wojna północna z początków XVIII w. Tylko w latach 1703-1708 wojska rosyjskie, szwedzkie, saskie i polskie, przeszły przez te ziemie sześć razy, przynosząc ogromne straty.

Po trzecim rozbiórce Polski, ziemie te znalazły się w zaborze pruskim, w składzie Prus Nowowschodnich. W tym regionie utworzono departamenty: białostocki i płocki, z podziałem na powiaty. Okolice Zambrowa zostały włączone do departamentu białostockiego i powiatu łomżyńskiego. W 1807 r. na mocy porozumień w Tylży, część departamentu białostockiego włączono do Rosji, a reszta, w tym i powiat łomżyński znalazł się w składzie Księstwa Warszawskiego.

Księstwo Warszawskie było podzielone na departamenty i powiaty. Okolice Zambrowa znalazły się w departamencie łomżyńskim i powiecie łomżyńskim. Po upadku Napoleona i Księstwa Warszawskiego, te ziemie zostały włączone do Królestwa Polskiego. Utworzono wtedy województwa, zamiast departamentów. Powstało województwo augustowskie, z powiatem łomżyńskim. Z tym, że wprowadzono nowy podział na obwody. Powiat łomżyński i tykociński stały się obwodem łomżyńskim. Po upadku powstania listopadowego, zamieniono województwa na gubernie (1837 r.), a później w 1842 r. obwody stały się powiatami. W 1845 r. dokonano zmniejszenia liczby guberni, jednak gubernia augustowska nie zmieniła kształtu. W ten sposób okolice Zambrowa należały do powiatu łomżyńskiego i guberni augustowskiej.

Jeszcze przed wybuchem powstania styczniowego wielu szlachciców z tutejszych zaścianków rozpoczęła przygotowania konspiracyjne. Powiat łomżyński był terenem, gdzie powstanie miało silne poparcie w miejscowej ludności i przetrwało dłużej niż w innych rejonach kraju.

Po powstaniu przeprowadzono uwłaszczenie ziemi dworskiej, przekazując ziemię chłopom. Jednak uwłaszczenie, w większości, nie objęło wsi w pobliżu Zambrowa, ponieważ prawie nie było tu chłopów. Tak, więc stosunki własnościowe, istniejące od wielu wieków, pozostały bez zmian. Sytuacja drobnej ludności szlacheckiej nie była dobra. Ich własność traktowana był jako własność szlachecka. Dodatkowo instytucje kredytujące nie udzielało im kredytów, ponieważ ich gospodarstwa były małe i nie miały założonej hipoteki. Istotne były braki w oświacie, dodatkowo władze carskie celowo nie próbowały podnieść stanu ekonomicznego ludności.

Na przełomie 1866 i 1867 r., przeprowadzono kolejną reformę podziału administracyjnego. Utworzono wtedy nową gubernię łomżyńską z nowymi powiatami, utworzono też samorządowe gminy. W składzie guberni łomżyńskiej znalazł się powiat łomżyński, z gminami Zambrowo i Puchały. Gminę tworzyły zarówno grunty włościańskie (chłopskie), jak i dworskie (folwarki). Częściami składowymi były gromady (wsie) na czele z sołtysem, którego wybierało zgromadzenie gromadzkie. Organem uchwałodawczym gminy było zebranie gminne, na którym prawo głosu mieli gospodarze, posiadający co najmniej trzy morgi gruntu. Zebranie gminne wybierało wójta i ławników (zarząd gminy). Wójt miał uprawnienia policyjno-administracyjne i sądownicze. Wójt gminy musiał posiadać przynajmniej 25 lat. Musiał też mieć przynajmniej sześć mórg gruntu. Nie miał obowiązku posiadać umiejętności pisania i czytania. Gmina zarządzała szkolnictwem gminnym. Urzędem gminy kierował pisarz gminny, który często był najważniejszą osobą w urzędzie z racji umiejętności pisania i czytania.

Wśród drobnej szlachty ziemi łomżyńskiej, były istotne różnice majątkowe. Najwyżej stała szlachta zwana „dworiańską”. Posiadali większe gospodarstwa, dwory i służbę. Niższą grupę stanowili właściciele średnich samodzielnych gospodarstw, była to grupa najliczniejsza. Na dole hierarchii była uboga szlachta małorolna lub bezrolna.

Według danych z 1891 r., Gmina Zambrów liczyła 10 270 mieszkańców. Większość mieszkańców gminy stanowiła ludność pochodzenia szlacheckiego. W tym czasie w gminie Zambrów było 62 miejscowości, z czego 35 miejscowości posiadała gospodarstwa drobnoszlacheckie, w tym było 30 wsi tylko z mieszkańcami stanu szlacheckiego. Największe skupiska takich gospodarstw były we wsiach Baczę Mokre (38 gospodarstw), Cieciorki (38 gospodarstw), Konopki Jałbrzyków Stok (33 gospodarstwa). W całej Gminie Zambrów było 504 gospodarstw drobnoszlacheckich.

W 1913 r. władze podzieliły Gminę Zambrów i utworzyły nową gminę Długobórz. W czasie I wojny światowej, okolice Zambrowa były pod wojskową okupacją niemiecką. Po odzyskaniu niepodległości Rada Ministrów w 1919 r. utrzymała dawny podział na powiaty i gminy. Powstały nowe województwa, w tym województwo białostockie, w skład którego wszedł powiat łomżyński.

Okolic Zambrowa nie ominęła wojna 1920 r. W pierwszych dniach sierpnia 1920 r. miały tu miejsce walki polsko-bolszewickie. Gmina Długobórz istniała do 1939 r., do wybuchu II wojny światowej.

Po znacznych zniszczeniach wojennych, gmina zaczęła odbudowywać się po 1954 r., kiedy w mieście Zambrów uruchomiono zakłady przemysłu bawełnianego. Miało to wpływ na rozwój miasta i okolicy gdyż w okresie swojej najwyższej świetności zatrudniały około 3000 osób, czyli blisko 90% ludności pracującej w całym powiecie. W 1955 r. Zambrów ponownie został siedzibą powiatu i był nim do 1975 r. W tym okresie nastąpił szybki rozwój gminy. Powstało wiele zakładów przemysłowych, rozwinęło się przetwórstwo rolno-spożywcze i zaczęła powstawać baza usługowa. W 1991 r. nastąpił podział miasta i gminy na dwie odrębne jednostki administracyjne: miasto Zambrów i Gminę Zambrów.

5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Zambrów – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Materialne dziedzictwo kulturowe gminy to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały to miejsce. Są to zarówno układy przestrzenne miejscowości wraz z terenami zieleni komponowanej, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne.

Na terenie Gminy Zambrów można odnaleźć pozostałości założeń parkowo-dworskich pochodzących z XIX w. i początku XX w. Zespoły te występują w Łosiach-Dołęgach, w Porytem-Jabłoni oraz w Wądołkach-Borowych. Dworek w Łosiach-Dołęgach jest utrzymany w dobrym stanie, pełni rolę restauracji i hotelu. Dworki neorenesansowe w Porytem-Jabłoni oraz w Wądołkach-Borowych niszczeją, gdyż są obecnie niezagospodarowane.

Lokalne cmentarze i mogiły stanowią cenne kulturowo obszary zabytkowe, które kultywują pamięć o przodkach i wydarzeniach historycznych. W gminie wśród historycznych obiektów cmentarnych dominują te z czasów II wojny światowej. Dwie mogiły z 1939 r. znajdują się w miejscowości Czerwony Bór. Z pierwszego roku wojny pochodzi cmentarz wojskowy w Czerwonym Borze-Stacji. Mogiła żołnierzy AK znajduje się także w miejscowości Wygoda. Kolejnym obiektem z tych czasów jest cmentarz żołnierzy radzieckich w Woli Zambrowskiej. W Tabędzu natomiast znajduje się zabytkowy cmentarz rzymskokatolicki w zespole kościelnym parafii Matki Boskiej Częstochowskiej. W skład kompleksu wchodzi również zabytkowy drewniany kościół zbudowany w 1776 r. i przeniesiony do Tabędza w 1937 r., oraz dzwonnica. Wartyym zaznaczenia jest fakt dobrego stanu zarówno cmentarzy, jak i kościoła, co jest świadectwem szacunku dla historii i przodków.

Dodatkowo na terenie gminy zostało zewidencjonowanych 170 stanowisk archeologicznych, które są śladem pobytu na nim człowieka w przeszłości i zawierają w sobie liczne informacje o tym, co w tym miejscu działo się w odległych czasach. Źródłem tych informacji są zarówno odkryte w trakcie prac wykopaliskowych obiekty archeologiczne, jak też wszystkie zabytki tkwiące w warstwach ziemi oraz ich wzajemne relacje.

Zabytkami o największym znaczeniu dla gminy są obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz historyczne układy ruralistyczne, które opisano poniżej.

· Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Tabędzu

Kościół wzniesiony w 1762 r., jako kościół parafialny we wsi Puchały. Barokowy, autor projektu nieznany. W 1937 r. po wzniesieniu w Puchałach nowego kościoła. Stary, obecny kościół drewniany przeniesiono na obecne miejsce we wsi Tabędz, z przeznaczeniem na kaplicę dla miejscowej ludności i wojska stacjonującego, w pobliskim Czerwonym Borze. Przeniesienie i wzniesienie kościoła na nowym miejscu, stanowiło miejsce fundacji Marianny i Feliksa Trzasków z Tabędza. Na uposażenie kościoła zapisali również własny dom z ogrodem. Podstawowe prace montażowo-budowlane trwały do 1938 r., dach kościoła pokryto blachą, nie wykończono jednak wnętrza. Dopiero w latach 1941-1942, ułożono podłogę. Podczas montażu kościoła nie wykonano żadnych zmian w jego bryle i planie, zachowano również oryginalną stolarkę okienną oraz więźbę dachową wraz z krążynami pozornego sklepienia kolebkowego. Kościół w latach 1943-1944 uległ częściowo zniszczeniu – został obrabowany i uszkodzony pociskiem.

Kościół usytuowany jest na wsch. krańcu wsi. Kościół nieorientowany, frontem zwrócony na płu., w narożniku pld.-zach. drewniana dzwonnica. Kościół na planie prostokąta, z węższym, zamkniętym prosto prezbiterium, po bokach którego znajdują się dwie, zbliżone do kwadratu zakrystie. W prostokątnym korpusie, od płu. wydzielona kruchta z dwoma pomieszczeniami po bokach. Nawy rozdzielone trzema parami słupów, nawa główna znacznie szersza od bocznych, na jej przedłużeniu – prezbiterium. Bryła kościoła zwarta, z trójnawowym korpusem i z prezbiterium o szerokości nawy

główniej, nakryte wspólnym dachem dwuspadowym. Ściany drewniane, z bierwion ciosanych, konstrukcji wieńcowej, wzmocnionej lisicami. Na zewnątrz szalowane pionowo deskami na listwę. Podwalina ułożona na podmurówce z cegieł, oszalowane deskami, ułożonymi poziomo, górą osłonięta deskowym okapem. Dach kryty blachą ocynkowaną. Okna prostokątne, dwudzielne, wielokwaterowe. Stan zachowania – bardzo dobry.

·**Krzyż i mogiła żołnierza AK Jerzego Hanczko na cmentarzu rzymskokatolickim**

Krzyż i mogiła żołnierza AK Jerzego Hanczko na cmentarzu rzymskokatolickim pochodzą z 1940 r.

Obmurowana cementowym obramieniem, prostokątna mogiła ziemna. U węzłowania – zamknięte odcinkiem łuku płyta ujęta w dwa niższe słupki, z inskrypcją: JEZRY HANCZKO/ HARCERZ, ŻOŁNIERZ AK / KAWALER KRZYŻA WALECZNYCH/ ŻYŁ 18 LAT / ZGINĄŁ ŚMIERCIĄ ŻOŁNIERSKĄ/DN. 24.x.1940 R./PROSI O WESTCHNIENIE DO BOGA.

Krzyż z belek drewnianych na kamiennym cokole o przekroju trójkąta.

·**Dwór w Łosie-Dolegi**

Dwór wniesiony został w 1889 r. dla rodziny Mioduszewskich. Po nich przeszedł w ręce Ładów, następnie na początku lat 30-tych XX w. Lemańskich. Lemańscy przekazali dwór, na początku lat 70., na Skarb Państwa w zamian za rentę. do 1998 r. mieściła się w nim spółdzielnia produkcyjna. Od 1998 r. dwór jest własnością prywatną, a od 2005 r. należy do obecnych właścicieli.

Usytuowany jest w głębi nieogrodzonej działki, położonej po płd. stronie drogi Długobórz-Skarżyn. Budynek na rzucie prostokąta, bryła prostopadłościenna, z kolumnowym gankiem, na osi środkowej fasady. Budynek murowany z cegły, posadowiony na fundamencie i kamieni polnych, łączonych zaprawą. Wokół fundamentów – betonowa opaska. Tynkowany wewnątrz i na zewnątrz. Budynek wolnostojący, jednokondygnacyjny, z użytkowym poddaszem. Podpiwniczony w części zachodniej. Dach naczółkowy, nad gankiem dwuspadowy. Dach kryty dachówką holenderską. Przed środkową częścią tylnej elewacji – półkolisty taras. Budynek po remoncie, stan zachowania-bardzo dobry.

·**Dwór, ob. budynek mieszkalny w Poryte Jabłoń**

Dwór, tzw. pałac wzniesiony został w 1905 r. dla Tadeusza Wojczyńskiego, zięcia Dzieduszyckiego. W latach 1914-1915 do 1945 r. w posiadaniu Zdychowskiego. W 1945 r. cały majątek został upaństwowiony.

Dwór usytuowany jest w płn. części wsi, na jej krańcu, na osi drogi biegnącej przez wieś z płd. na płn., na terenie dawnego zespołu folwarczno-parkowego. Dwór zwrócony jest fasadą na zach. Budynek wzniesiony z cegły, na kamiennych fundamentach, z użyciem cegły. Pokrycie dachowe - eternit falisty. Budynek na rzucie prostokąta, z ryzalitem od zach., o czterech traktach poprzecznych, nierównej szerokości, drugi od płd. wydłużony o ryzalit. Bryła budynku zróżnicowana, w trakcie dwupiętrowy (z ryzalitem), i od płd. czteropiętrowy. Poszczególne części przykryte spłaszczonymi dachami dwuspadowymi. Obecnie budynek jest opuszczony – nieużytkowany, stan zachowania – dobry.

Przy dawnym zespole dworskim znajduje się **zabytkowy park**. Usytuowany w zespole dworsko-folwarcznym, w środkowej części wsi, po zach. stronie drogi wiejskiej, na płd. od dworu. Park zachowany w formie szczątkowej z niewielkim drzewostanem – 10% stanu pierwotnego: lipa drobnolistna, klon jesionolistny i zwyczajny, grab pospolity, świerk pospolity, jarząb pospolity, wierzba krucha i wierzba biała. Na terenie parku powstały obiekty współczesnej infrastruktury. Jego układ jest zatarty, pozostało jedynie stare zadrzewienie, które jest zarośnięte i nieuporządkowane.

·**Dwór w Wądołkach Borowych**

Dwór wzniesiony został w 1882 r. Przed wojną należał do Wyszyńskiego. Po 1945 r. mieściła się tu szkoła podstawowa. Dwór usytuowany pośród lasów, w płn.-zach. części wsi. Budynek na planie prostokąta, o dwóch traktach wzdłużnych o załamany układzie w części płn., w trakcie przednim przesunięta nieco na osi sięń i poprzedzona murowanym, prostokątnym gankiem. Od płn. jednoprzestrzenna przybudówka. Budynek parterowy, przykryty dwuspadowym dachem (blacha ocynkowana, falista) o małych naczółkach. Ganki i przybudówka przykryte dachami dwuspadowymi.

Przybudówka niższa od części głównej. Wzniesiony z cegły, na fundamentach ceglano-kamiennych, tynkowany. Obecnie budynek jest w trakcie generalnego remontu.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Charakterystyczna jest religijność tutejszego społeczeństwa ujawniająca się w dbałości o wszelkie obiekty sakralne, również kapliczki przydrożne i krzyże, przy których odbywają się np. niektóre wiejskie nabożeństwa, opierają się lokalne wierzenia, które stanowią miejsca kultu.

Na terenie Gminy Zambrów aktywnie działa od 2021 r. Centrum Kultury Gminy Zambrów, mieszczące się w Woli Zambrowskiej. Powstało w wyniku przekształcenia biblioteki publicznej w instytucję kultury. Centrum realizuje przedsięwzięcia na terenie całej gminy - w jednostkach oświatowych, świetlicach wiejskich, remizach Ochotniczych Straży Pożarnych, boiskach i wielu innych. Centrum prowadzi także bibliotekę publiczną z przyjazną, domową atmosferą i kącikiem dla najmłodszych.

W ramach Centrum funkcjonują dwie grupy śpiewacze – Laskowianki i Zamberwsi, które skupiają miłośników muzyki ludowej. Zespoły ubogacają lokalne uroczystości, a także promują gminę Zambrów na różnego rodzaju przeglądach i konkursach, niejednokrotnie uzyskując tytuły laureata.

Do organizacji pozarządowych na terenie Gminy Zambrów można zaliczyć:

- Stowarzyszenie Zambrowskie Produkty Lokalne (ul. Aleja Wojska Polskiego 27, Zambrów),
- Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych Gminy Zambrów (Wola Zambrowska),
- Zespół Ludowy „Laskowianki”,
- Stowarzyszenie Związków Kółek i Organizacji Rolniczych,
- Koła Gospodyń Wiejskich – Sąsiadki (Łady Polne), Kumoszki (Wądołki Bućki), Jabłoneczki-Poryte Jabłoń, Koło Gospodyń w Starym Laskowcu.

Sporadycznie gmina organizuje festyny lub inne wydarzenia kulturalne np. „Święto Gminy Zambrów”, podczas którego odbywają się imprezy, konkursy, zabawy dla dzieci, animacje, warsztaty artystyczne itp. Główną kulturalną wizytówką gminy stanowi, działający od 1982 r., zespół ludowy „Laskowianki” ze Starego Laskowca, który powodzeniem kultywuje miejscowe tradycje. Zespół otrzymał szereg nagród i wyróżnień na przeglądach ogólnopolskich i wojewódzkich. Przy dużym wsparciu władz samorządowych działa, biorąc udział w rozgrywkach piłkarskich klasy okręgowej, Gminny Klub Sportowy „Iskra” Poryte-Jabłoń.

Jednym z niewielu miejsc wartych zwiedzenia jest szlak turystyczny na terenie rezerwatu „Grabówka” pow. 60,80 ha, leżący 4 km w kierunku wschodnim od miasta Zambrów na południe od drogi Zambrów – Nowe Wierzbowo. Ścieżka Przyrodnicza przy rezerwacie „Grabówka” skierowana jest do amatorów aktywnego wypoczynku na łonie natury. Biegnie ona po zachodniej ścianie rezerwatu drogą oddzielającą obszar chroniony od pozostałego lasu. Oddalona jest od Zambrowa ok. 4 km.

Przez gminę przebiegają dwa szlaki turystyczne:

- czerwony (Giełczyn-Czerwony Bór-Szumowo),

- niebieski (Giełczyn-Czerwony Bór-Wygoda).

Na terenie gminy zrealizowane są dwie ścieżki rowerowe o łącznej długości 1,93 km. Jedna z nich prowadzi z miasta Zambrowa do Długoborza Drugiego, natomiast druga łączy Wolę Zambrowską ze Starym Laskowcem w ciągu drogi krajowej nr 63.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Zambrów nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków, tj. wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Zambrów znajduje się 11 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 5 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Zambrów

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT/ ZESPÓŁ OBIEKTÓW	NR REJESTRU ZABYTKÓW I DATA WPISU
1	Łosie-Dołęgi	Łosie-Dołęgi nr 11, dz. nr 108/2	dwór	A-147 z 02.12.2005 r.
2	Poryte Jabłoń	Poryte Jabłoń nr 94, dz. nr 350/2	dwór	A-270 z 27.01.1984 r.
3	Poryte Jabłoń	Poryte Jabłoń nr 94, dz. nr 350/48, 350/49, 350/44, 350/51, 350/52, 350/53, 350/54, 350/55	park	A-270 z 27.01.1984 r.
4	Tabędz	Tabędz nr 2, dz. nr 152	kościół paraf. pw. Matki Boskiej Częstochowskiej	5 z 13.03.1951 r.
5	Tabędz	Tabędz, dz. nr 54/1, 55	krzyż i mogiła żołnierza AK Jerzego Hanczko na cmentarzu rzymskokatolickim	330 z 14.09.1987 r.
6	Wądoły Borowe	Wądoły Borowe nr 11, dz. nr 46/1	dwór z terenem	A-461 z 15.11.1991 r.
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE				
7	Cieciorki	AZP 40-78, nr stanowiska w miejscowości/na obszarze: 1/4	osada wczesnośredniowieczna, XII-XIII w.	A-472 z 18.03.1992 r.
8	Koziki-Jałbrzyków Stok	AZP 40-78, nr stanowiska w miejscowości/na obszarze: 3/5	osada wielokulturowa	A-471 z 18.03.1992 r.
9	Poryte Jabłoń	AZP 40-78, nr stanowiska w miejscowości/na obszarze: 1/1	grodzisko wczesnośredniowieczne „Okop”, XII-XIII w.	dec. nr 670-1/5/67 z 30.03.1967 r., 45/1/A (biał.), A-145 (łomż.) 45/2/A – dec. 670-1/5a/67, 45/3/A – dec. 670-1/5b/67
10	Poryte Jabłoń	AZP 40-78, nr stanowiska w miejscowości/na obszarze: 2/2	osada, XII-XIII w.	A-470 z 18.03.1992 r.
11	Śledzie	AZP 40-77, nr stanowiska w miejscowości/na obszarze: 1/1	kurhan (starożytny grobowiec)	174/1/A (biał.), A-166 (łomż.), dec. 670-1/29/72 z 4.10.1972 r.

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu Gminy Zambrów wpisane są do rejestru zabytków ruchomych. Stanowią one głównie wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Szczegółowe informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania gminnych aktów planowania przestrzennego zgodnie z art. 3.1. i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania

przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określeniu ustaleń gminnych aktów planowania przestrzennego. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami.

W obowiązujących planach tylko jeden plan dotyczy zabytków: Uchwała Nr 232/XX/21 Rady Gminy Zambrów z dnia 31 maja 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów części obrębu geodezyjnego Czerwony Bór, który chroni obiekty: budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny, Czerwony Bór nr 1 i budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny, Czerwony Bór nr 2. Określono w nim następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) ustala się ochronę obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków:
 - a) budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny, Czerwony Bór nr 1.
 - b) budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny, Czerwony Bór nr 2;
- 2) zakres ochrony dotyczy ukształtowania bryły (gabarytów, rozczłonkowania bryły, geometrii dachu), opracowania elewacji (w tym podziałów pionowych i poziomych, formy i układu otworów, detali architektonicznych), wykończenia ścian zewnętrznych i pokrycia dachu;
- 3) dla obiektów wymienionych w pkt 1, wskazanych na rysunku planu, ustala się:
 - a) nakaz zachowania gabarytów budynku, b) nakaz zachowania kształtu i rodzaju pokrycia dachu, z zastrzeżeniem lit. c i d,
 - c) dla budynku, o którym mowa w pkt 1 lit. b dopuszcza się stosowanie blachy dachówkowej w kolorze ceglastym,
 - d) dla budynku, o którym mowa w pkt 1 lit. a dopuszcza się stosowanie blachy gładkiej tytanowo cynkowej łączonej na rąbek stojący w naturalnym kolorze lub z blach powlekanych gładkich na rąbek stojący w kolorze szarym lub grafitowym,
 - e) nakaz zachowania kompozycji elewacji, w tym podziałów pionowych i poziomych, typu detali, rytmu, układu i formy otworów, formy stolarki okiennej i drzwiowej, z zastrzeżeniem lit. f i g,

- f) dla budynku, o którym mowa w pkt 1 lit. b, nakaz zachowania okien dwuskrzydłowych w kolorze białym,
- g) dla budynku, o którym mowa w pkt 1 lit. a nakaz zachowania okien dwuskrzydłowych z nadświetleniem,
- h) dla budynku, o którym mowa w pkt 1 lit. a, nakaz zachowania ceglanej elewacji z kamiennym cokołem.
- 4) ustala się nakaz zachowania obiektów małej architektury sakralnej, przy jednoczesnej możliwości zmiany ich lokalizacji jednak nie dalej niż 100 m od obecnego usytuowania.

Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Poniżej w Tabeli nr 2 przedstawiono wykaz z obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów.

Tabela nr 2. Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów

LP.	NAZWA PLANU	NR i DATA UCHWAŁY	TEREN OBJĘTY OPRACOWANIEM	POWIERZCHNIA TERENU OBJĘTEGO PLANEM [ha]
1	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów- zmiana planu.	102/XXII/97 20.03.1997 r.	Nagórki Jabłoń, Czerwony Bór, Sędziwuje, Granice wsi Nagórki - Cieciorcki	1,22 1,25 1,58 11,76
2	Zmiana Miejscowego Planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów	98/XVIII/2000 28.03.2000 r.	Krajewo Łętowo	3,06
3	Zmiana Miejscowego planu zagospodarowania Przestrzennego Gminy Zambrów	5/II/02 02.12.2002 r.	Poryte Jabłoń	13,06
4	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	160/XXXV/06 30.03.2006 r.	Czerwony Bór - Lotnisko	98,0
5	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	23/V/07 3.04.2007 r.	Modzele Skudosze	0,22
6	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	83/XV/2008 20.05.2008 r.	Nagórki Jabłoń	35,48
7	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	148/XXVII/09 27.08.2009 r.	Stary Laskowiec	13,70
8	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części obszaru Gminy Zambrów dotyczącego terenów przyległych do trasy obwodnicy Zambrowa w ciągu drogi Krajowej nr 8 wieś Wiśniewo	19/IV/11 16.03.2011 r.	Wiśniewo	42,40
9	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	111/XV/12 21.06.2012 r.	Linia Elektro- energetyczna 400 kV Narew Ostrołęka	7,0383
10	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Stary Laskowiec	142/XXI/16 27.10.2016 r.	Stary Laskowiec	10,60
11	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dla części obszaru geodezyjnego: Cieciorcki, Klimasze, Nagórki-Jabłoń	176/XXVI/17 16.02.2017 r.	Nagórki-Jabłoń	38,58
12	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Długobórz Drugi	305/LXI/18 12.10.2018 r.	Długobórz Drugi	10,7
13	Miejscowy plan zagospodarowania	306/LXI/18	Pstrągi-Gniewoty	14,38

	przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Pstrągi-Gniewoty	12.10.2018 r.		
14	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego: Cieciorki, Klimasze	195/XV/20 z dnia 27.10.2020 r.	Cieciorki, Klimasze	0,27
15	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Czerwony Bór	Nr 232/XX/21 z dnia 31.05.2021 r.	Czerwony Bór	8,51
16	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miejscowości Stary Skarżyn	388/XLIV/23 z dnia 31.05.2023 r.	Stary Skarżyn	1,42
17	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Stary Skarżyn	389/XLIV/23 z dnia 31.05.2023 r.	Stary Skarżyn	4,03
18	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów dotyczący części obszaru geodezyjnego Tabędz	399/XLV/23 z dnia 28.06.2023 r.	Tabędz	1,49

Ponadto Gmina Zambrów podjęła Uchwałę Nr 13/III/24 Rady Gminy Zambrów z dnia 27 czerwca 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu ogólnego gminy Zambrów. Plan Ogólny zastąpi Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, które będzie obowiązywało nie dłużej niż do końca 2025 roku.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (* Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków gminy Zambrów została opracowana w 2014 r., przyjęta Zrządzeniem nr 182/VI/14 Wójta Gminy Zambrów z dnia 21 maja 2015 r. Przy opracowaniu GPOnZ dokonano aktualizacji ewidencji, która opracowana zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Nie wykonano aktualizacji kart stanowisk archeologicznych. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i 2 (stanowiska archeologiczne).

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Przebadane stanowiska o znacznej wartości kulturowej wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe znajdują się w ewidencji zabytków archeologicznych. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka. Baza danych AZP stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególny problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżnić można ich różne rodzaje: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne – zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich. Zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej, po odpowiednim zabezpieczeniu i przygotowaniu, mogą stanowić atrakcję turystyczną.

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic Gminy Zambrów. Stanowiska zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP 39-77, 39-78, 40-77, 40-78, 41-77, 41-78, 41-79, 42-77, 42-78, 42-79, 43-78). Na terenie gminy znajdują się 170 stanowiska archeologiczne, które ujęte są w gminnej ewidencji zabytków (Załącznik nr 2). Wśród stanowisk 5 wpisanych jest do rejestru zabytków. Są to przede ślady osadnictwa datowane od prehistorii do czasów nowożytnych.

Kompleks osadniczy w Porytym-Jabłoni, Konopkach i Cieciorkach składa się z czterech stanowisk – grodziska pierścieniowatego oraz trzech osad (wszystkie stanowiska wpisane są do rejestru zabytków)

Grodzisko w Porytym-Jabłoni datowane jest na XI-XIII w., osady natomiast na XII-XIII w.

Grodzisko i leżąca u jego podnóża osada w Porytym-Jabłoni położone są w zakolu rzeczki Dąb. Grodzisko zwane przez okolicznych mieszkańców „Okopem” posiada bardzo wyraźną formę terenową. Jest to pierścieniowaty wał o wymiarach 90-95 m w planie i wysokości ok. 5 m. Wał jest stosunkowo dobrze zachowany, wewnątrz porastają drzewa i krzewy. Osada położona jest ok. 15 m na pd.-zach. od wału grodziska. Pozostałe osady znajdują się na niewielkich wzniesieniach: osada w Cieciorkach – ok. 200 m na płn.-wsch., zaś osada w Konopkach ok. 300m na północ od grodziska.

Grodzisko i osada w Porytym-Jabłoni zostały odkryte podczas badań powierzchniowych prowadzonych w roku 1965 przez L. Rauhuta z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Badania sondażowe przeprowadził 10 lat później W. Szymański.

Osady w Cieciorkach i Konopkach odkryte zostały podczas badań powierzchniowych prowadzonych w 1991 r. przez U. Perlikowską z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Oprócz ceramiki XII-XIII-wiecznej odnaleziono zabytki z wczesnej epoki brązu i okresu lateńskiego lub halszackiego oraz odpady produkcyjne narzędzi z krzemienia bałtyckiego.[#]

Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

Zgodnie z art. 33. ust. 1 „Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzeniowego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Zambrów.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY ZAMBRÓW	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ·uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; ·opracowana gminna ewidencja zabytków; ·obiekty małej architektury sakralnej w formie zabytkowych kapliczek; ·kościół paraf. pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Tabledzu, jako wyjątkowy obiekt zabytkowy budownictwa drewnianego; ·Centrum Kultury Gminy Zambrów, mieszczące się w Woli Zambrowskiej, które zajmuje się krzewieniem kultury na terenie gminy; ·aktywnie działające Koła Gospodyń Wiejskich; ·oznakowane szlaki turystyczne, w tym szlak na terenie rezerwatu „Grabówka”. 	<ul style="list-style-type: none"> ·niewielka ilość obiektów turystyczno-sportowych; ·niewłaściwa promocja walorów turystycznych dla różnych form wypoczynku (brak właściwego oznakowania atrakcji, brak drogowskazów, brak folderu) oraz ograniczone środki w budżecie na ich promocję; ·niedostatecznie rozwinięta baza kulturalna; ·niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; ·obiekty występujące w gminnej ewidencji zabytków, które są własnością prywatną wymagają przeprowadzenia prac zabezpieczających, jak i wyeksponowania ich walorów. ·miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające tylko część obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ·wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; ·występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; ·dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; ·modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; ·opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; ·uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; ·wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; ·rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; ·kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; ·systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; ·rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego; ·wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; ·możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; ·wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. 	<ul style="list-style-type: none"> ·brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; ·pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; ·sezonowość turystyki; ·bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; ·spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; ·zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; ·działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; ·samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; ·niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; ·odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; ·degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,

– podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Zambrów. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 4), które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programu opieki nad zabytkami Gminy Zambrów na lata 2020-2023. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Zambrów.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Zambrów.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Zambrów

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Zambrów		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy.	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy w Zambrowie.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Opracowywanie i systematyczna aktualizacja Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.	Czy opracowano Plan
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków kart stanowisk archeologicznych do końca 2028 r.	Czy zrobiono aktualizację
	Zmiana uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru zabytków, uwzględniające obowiązujące przepisy.	Czy zmieniono uchwałę
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność/ współwłasność gminy.	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość zaplanowanych/poniesionych wydatków

zachowania.	Utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych położonych na terenie gminy zgodnie z corocznym porozumieniem z Wojewodą Podlaskim.	Jakie prace zaplanowano, jakie zrealizowano, wartość zaplanowanych/ poniesionych środków
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego przy ścisłej współpracy.	Ilość pozyskanych środków, z kim współpracowano, na jakie zadania pozyskano środki
	Coroczne rezerwowanie środków w budżecie gminnym przeznaczonych na dofinansowania udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, na ile obiektów
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, jakie działania zrealizowano, z kim, wartość poniesionych środków
	Inicjowanie i wspieranie działań zmierzających do rozwoju na terenie gminy ścieżek rowerowych i spacerowych, ze zwróceniem szczególnej uwagi na ich powiązanie z obiektami zabytkowymi oraz na ich popularyzowanie, a także budowa małej architektury turystycznej.	Czy powstały nowe trasy, czy jakieś zmieniono, jakie obiekty ujęto na trasie
	Rewitalizacja istniejących i budowa nowych szlaków turystycznych, w tym ścieżek historyczno-przyrodniczych, a w szczególności: utworzenie szlaków oraz ścieżek tematycznych.	
	Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytku.	Gdzie ustawiono tablice, jakie informacje wskazano
	Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.	Ilość chętnych osób do złożenia wniosków, ilość złożonych wniosków
PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Zambrów.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

Poza wyżej wymienionymi zadaniami Gmina Zambrów planuje w okresie następnym czterech lat wykonanie następujących działań:

- Odrestaurowanie wodociągowej wieży ciśnień w Czerwonym Borze gm. Zambrów – II etap – inwestycja własna. Gmina otrzymała wstępną propozycję dofinansowania inwestycji z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków w wysokości 300 000,00 zł (całkowita wartość 306 200,00 zł).
- Dofinansowanie inwestycji z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków w wysokości 999 600,00 zł (całkowita wartość 1 020 000,00 zł) na Remont dachu i elewacji Kościoła p.w. NMP Częstochowskiej w Tabędzu – dotacja. Planowany termin zakończenia robót 31.10.2024 r.

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

·instrumenty prawne, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

·instrumenty finansowe:

- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

·instrumenty społeczne:

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Zambrów),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

·instrumenty koordynacji:

- realizacja projektów i programów Gminy Zambrów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,

– współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

·instrumenty kontrolne:

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Zambrów,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

·źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art.77. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

2. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

3. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

4. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1–3.

5. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.

Dotacje Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków działając na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na obszarze województwa podlaskiego oraz mając na uwadze przepisy zawarte w ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r.

Wniosek o udzielenie dotacji, o której mowa w ust 2 pkt 2 (jako refundacji poniesionych nakładów), wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, określonych w pozwoleniu wydanym przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Udzielenie dotacji może nastąpić na podstawie pisemnego wniosku, którego wzór stanowi załącznik nr 1 do Regulaminu. Termin zakończenia prac lub robót planowanych do wykonania, określony we wniosku, nie powinien być dłuższy niż do 30 listopada roku, w którym jest planowana dotacja.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe – dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Podlaskiego – Samorząd Województwa Podlaskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa Uchwała Nr XIV/148/11 Sejmiku Województwa Podlaskiego z dnia 19 grudnia 2011 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na terenie województwa podlaskiego. Wysokość środków przeznaczonych na dofinansowanie realizacji kategorii określonych określa corocznie uchwała budżetowa Województwa Podlaskiego. Dotacje z budżetu samorządu województwa na realizację prac rozpatruje się w trybie konkursu.

Zarząd Województwa Podlaskiego najpóźniej do końca I kwartału każdego roku ogłasza nabór wniosków o udzielenie dotacji, który trwa co najmniej 30 dni od daty ogłoszenia. W przypadku gdy środki finansowe na dany rok nie zostaną wykorzystane w pierwszym terminie lub pojawią się środki finansowe z niewykorzystanych dotacji i innych źródeł, Zarząd Województwa Podlaskiego może ogłosić dodatkowe terminy naboru wniosków.

Dotacje z budżetu Urzędu Starostwa Powiatu Zambrowskiego – zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXVII/156/09 Rady Powiatu Zambrowskiego z dnia 30 października 2009 r. w sprawie określenia zasad i trybu udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wniosek o udzielenie dotacji składa się do Zarządu Powiatu Zambrowskiego. Wniosek o udzielenie dotacji rozpatrzony pozytywnie przez Zarząd

Powiatu Zambrowskiego stanowi podstawę ujęcia kwoty dotacji w projekcie budżetu lub w projekcie uchwały zmieniającej budżet. Wykaz zadań oraz ogólne kwoty dotacji określa się w uchwale budżetowej. Podmiot dla którego udzielana będzie dotacja, kwotę tej dotacji oraz rodzaj prac określa Rada Powiatu w odrębnej uchwale.

·Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Zambrów – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą 92/XVI/08 Rady Gminy Zambrów z dnia 3 lipca 2008 r. w sprawie określenia zasad i trybu udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru, usytuowanych w granicach administracyjnych Gminy Zambrów i niestanowiących własności Gminy.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

·Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszającym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 7 kategoriach:

- Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
- Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
- Adaptacja obiektów zabytkowych;
- Architektura i budownictwo drewniane;
- Zabytki techniki (w tym budownictwo przemysłowe i inżynieryjne);
- Zabytek dostępny;
- Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

·Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana

ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

·**Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

·**Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

·**Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundację Orange.

·**Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

·**Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

·Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

·Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

·Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):

- weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomości (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

· Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomości. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

· Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

·Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w

sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem

10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Zambrowie

11. Gminny program opieki nad zabytkami gminy Zambrów na lata 2015-2018 oraz na lata 2020-2023

12. Samusikowie K.J., Dwory i pałace Polski północno-wschodniej, Białystok 2015, s. 156-157

13. Schirmer M.K., Dwory i majątki ziemskie w okolicach Łomży. Wielka własność ziemska w powiecie łomżyńskim ze szczególnym uwzględnieniem założeń rezydencjonalnych, Warszawa 2007, s. 181-187

14. www.ugzambrow.pl

15. www.powiatzambrowski.com

16. www.wrotapodlasia.pl

17. www.zabytek.pl

18. www.stat.gov.pl/gus

19. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Zambrów

2. Tabela nr 2. Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Zambrów

3. Tabela nr 3. Analiza SWOT

4. Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Zambrów

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Zambrów

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	INNE/ REJESTR ZABYTEKÓW
1	Czerwony Bór	Czerwony Bór nr 1, dz. nr 67/5	budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny	
2	Czerwony Bór	Czerwony Bór nr 2, dz. nr 67/6	budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny	
3	Czerwony Bór	Czerwony Bór, dz. nr 69/3	wodociągowa wieża ciśnień	
4	Czerwony Bór	Czerwony Bór, dz. nr 295	mogiła z okresu II wojny światowej z 1939 r.	
5	Czerwony Bór	Czerwony Bór, dz. nr 6/4	mogiła żołnierzy AK z okresu II wojny światowej po 1939 r.	
6	Czerwony Bór	Czerwony Bór, dz. nr 33/5	cmentarz wojenny z okresu II wojny światowej 1939 r.	
7	Klimasze	Klimasze, dz. nr 53/1	kapliczka	
8	Konopki-Jałbrzyków Stok	Konopki-Jałbrzyków Stok nr 22, dz. nr 147/4, 147/6	budynek mieszkalny	
9	Konopki-Jałbrzyków Stok	Konopki-Jałbrzyków Stok, przy nr 31 dz. nr 264	kapliczka	
10	Łosie-Dołęgi	Łosie-Dołęgi nr 11, dz. nr 108/2	dwór	Rejestr zabytków nr A-147 z dnia 2.12.2005 r.
11	Nowe Wierzbowo	Nowe Wierzbowo, przy nr 2, dz. nr 255/6	kapliczka	

12	Poryte-Jabłoń	Poryte Jabłoń nr 94, dz. nr 350/2	dwór, tzw. pałac	Rejestr zabytków nr A-270 z dnia 12.03.1986 r.
13	Poryte-Jabłoń	Poryte Jabłoń nr 94, dz. nr 350/48, 350/49, 350/44, 350/51, 350/52, 350/53, 350/54, 350/55	park	Rejestr zabytków nr A-270 z dnia 27.01.1984 r.
14	Poryte-Jabłoń	Poryte Jabłoń, dz. nr 350/52	magazyn spirytusu, ob. obiekt nieużytkowany	
15	Pstrągi-Gniewoty	Pstrągi-Gniewoty dz. nr 243	budynek mieszkalny	d. Zbrzeźnica nr 70
16	Pstrągi-Gniewoty	Pstrągi-Gniewoty dz. nr 243	młyn wodny	d. Zbrzeźnica nr 70
17	Pstrągi-Gniewoty	Pstrągi-Gniewoty dz. nr 243	młyn wodny (zespół)	d. Zalewy
18	Rykacze	Rykacze naprzeciwko nr 31, dz. nr 389/3, 389/4	młyn, ob. budynek gospodarczy	
19	Stary Skarżyn	Stary Skarżyn nr 19	chata	
20	Stary Skarżyn	Stary Skarżyn, naprzeciwko nr 36, dz. nr 246	kapliczka	
21	Tabędz	Tabędz nr 2, dz. nr 152	kościół paraf. pw. Matki Boskiej Częstochowskiej	Rejestr zabytków nr 5 z dnia 13.03.1951 r.
22	Tabędz	Tabędz nr 2, dz. nr 152	dzwonnica przy kościele paraf. pw. Matki Boskiej Częstochowskiej	
23	Tabędz	Tabędz, dz. nr 54/1, 55	cmentarz rzymskokatolicki	
24	Tabędz	Tabędz, dz. nr 54/1, 55	krzyż i mogiła żołnierza AK Jerzego Hanczko na cmentarzu rzymskokatolickim	Rejestr zabytków nr 330 z dnia 14.09.1987 r.
25	Wądołki-Borowe	Wądołki-Borowe nr 11	zespół dworsko-parkowy	
26	Wądołki-Borowe	Wądołki-Borowe nr 11, dz. nr 46/1	dwór z terenem w zespole dworsko-parkowym	Rejestr zabytków nr A-461 z dnia 15.11.1991 r.
27	Wądołki-Borowe	Wądołki-Borowe nr 11, dz. nr 46/1	park w zespole dworsko-parkowym	
28	Wola Zambrowska	ul. Bracka, Dworna dz. nr 443/9, 443/10, 451/6, 451/8, 451/9, 451/10, 474/5, 566	park dworski	
29	Zaręby-Kramki	Zaręby-Kramki, przy nr 1 dz. nr 132/2	kapliczka	
30	Zbrzeźnica	Zbrzeźnica nr 35, dz. nr 113	budynek mieszkalny	
31	Zbrzeźnica	Zbrzeźnica, przy nr 9 dz. nr 139/18	kapliczka Matki Boskiej Królowej Polski	

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Zambrów

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI/ NA OBSZARZE, OBSZAR AZP	CHRONOLOGIA	FUNKCJA STANOWISKA
1	Polki-Teklin	1/1, AZP 39-77	wczesne średniowiecze późne średniowiecze/nowożytność	ślad osadnictwa osada
2	Polki-Teklin	2/2, AZP 39-77	neolit średniowiecze późne średniowiecze/ nowożytność	obozowisko ślad osadnictwa ślad osadnictwa
3	Polki-Teklin	3/3, AZP 39-77	epoka brązu	osada
4	Konopki	3/17, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza neolit? epoka brązu nieokreślona wczesne średniowiecze okres nowożytny	obozowisko?, osada? ślad osadnictwa osada? osada osada ślad osadnictwa
5	Konopki	4/18, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	ślad osadnictwa

6	Konopki	5/19, AZP 39-78	pradzieje	śląd osadnictwa
7	Konopki	6/24, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
8	Konopki	7/33, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres rzymski nieokreślona wczesne średniowiecze późne średniowiecze/okres nowożytny	obozowisko?, osada? osada? osada osada osada śląd osadnictwa
9	Koziki-Jałbrzyków Stok	4/15, AZP 39-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
10	Koziki-Jałbrzyków Stok	5/16, AZP 39-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
11	Łady-Borowe	1/10, AZP 39-78	nieokreślona okres nowożytny	osada? śląd osadnictwa
12	Łady-Borowe	2/11, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
13	Łady-Borowe	3/12, AZP 39-78	epoka kamienia mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
14	Łady-Borowe	4/13, AZP 39-78	epoka kamienia	śląd osadnictwa
15	Łady-Borowe	5/14, AZP 39-78	epoka kamienia/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
16	Łady-Borowe	6/23, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza epoka brązu/wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze okres nowożytny	obozowisko? osada? śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa
17	Łady-Borowe	7/25, AZP 39-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
18	Łady-Borowe	8/26, AZP 39-78	mezolit?	śląd osadnictwa
19	Łady-Borowe	9/27, AZP 39-78	wczesne średniowiecze? okres nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
20	Łady-Borowe	10/28, AZP 39-78	nieokreślona	znalezisko luźne
21	Łady-Borowe	11/32, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
22	Łady-Polne	1/20, AZP 39-78	epoka brązu średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
23	Łady-Polne	2/21, AZP 39-78	mezolit neolit/wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze późne średniowiecze	obozowisko? śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
24	Łady-Polne	3/22, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza nieokreślona późne średniowiecze okres nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
25	Łady-Polne	4/43, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
26	Łady-Polne	5/44, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
27	Pęsy-Lipno	1/9, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza późne średniowiecze	śląd osadnictwa okres nowożytny
28	Szeligi-Leśnica	1/31, AZP 39-78	mezolit/epoka żelaza neolit/epoka brązu pradzieje	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
29	Szeligi-Leśnica	2/34, AZP 39-78	pradzieje	osada
30	Bacze Mokre	1/22, AZP 40-77	starożytny epoka brązu/wczesna epoka żelaza wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
31	Bacze Mokre	2/23, AZP 40-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
32	Bacze Mokre	3/24, AZP 40-77	nieokreślona	osada
33	Bacze Mokre	4/25, AZP 40-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
34	Bacze Mokre	5/26, AZP 40-77	XIV w., XV w., XVI w.	osada
35	Bacze Mokre	6/27, AZP 40-77	wczesne średniowiecze	osada

			XIV w., XV w., XVI w.	osada
36	Poryte Jabłoń	7/5, AZP 40-77	epoka brązu	osada
37	Przytuły	1/28, AZP 40-77	starożytny nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
38	Pstrągi	1/12, AZP 40-77	XIV w., XV w., XVI w.	osada
39	Pstrągi	2/13, AZP 40-77	epoka brązu wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa osada
40	Pstrągi	3/14, AZP 40-77	wczesne średniowiecze nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
41	Pstrągi	4/15, AZP 40-77	XIV w.?, XV w., XVI w.	osada
42	Śledzie	1/1, AZP 40-77	starożytny	kurhan
43	Śledzie	2/2, AZP 40-77	wczesne średniowiecze XIV w., XV w., XVI w.	osada osada
44	Śledzie	3/3, AZP 40-77	wczesne średniowiecze XIV w., XV w., XVI w.	osada osada
45	Śledzie	4/4, AZP 40-77	epoka brązu	śląd osadnictwa
46	Tabędz	1/11, AZP 40-77	XIV w.?, XV w., XVI w.	osada
47	Zagroby- Zakrzewo	1/6, AZP 40-77	XIV w., XV w., XVI w., XVII w.	osada
48	Zagroby- Zakrzewo	2/7, AZP 40-77	epoka brązu XIII w. XIV w., XV w., XVI w., XVII w.	śląd osadnictwa osada osada
49	Zagroby- Zakrzewo	3/8, AZP 40-77	XV w., XVI w., XVII w.	osada
50	Zagroby- Zakrzewo	4/9, AZP 40-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
51	Zagroby- Zakrzewo	5/10, AZP 40-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
52	Zbrzeźnica	1/16, AZP 40-77	wczesne średniowiecze XIV w., XV w., XVI w.	śląd osadnictwa osada
53	Zbrzeźnica	2/17, AZP 40-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
54	Zbrzeźnica	3/18, AZP 40-77	epoka brązu/epoka żelaza okres halsztacki/okres lateński wczesne średniowiecze?	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
55	Zbrzeźnica	4/19, AZP 40-77	nieokreślona wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa osada
56	Zbrzeźnica	5/20, AZP 40-77	wczesna epoka brązu epoka brązu okres halsztacki/okres lateński wczesne średniowiecze XIV w., XV w.	śląd osadnictwa osada cmentarzysko śląd osadnictwa osada
57	Zbrzeźnica	6/21, AZP 40-77	starożytna nowożytna	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
58	Cieciorcki	1/4, AZP 40-78	starożytny XII- XIII w.	śląd osadnictwa osada
59	Cieciorcki	2/11, AZP 40-78	XIV- XVI w.	osada
60	Cieciorcki	3/13, AZP 40-78	XIV- XVII w.	osada
61	Cieciorcki	4/16, AZP 40-78	starożytny epoka brązu?	śląd osadnictwa cmentarzysko?
62	Cieciorcki	5/22, AZP 40-78	starożytny XIV w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
63	Cieciorcki	6/23, AZP 40-78	starożytny	śląd osadnictwa
64	Cieciorcki	7/24, AZP 40-78	XIV- XV w.	osada
65	Gardlin	1/8, AZP 40-78	starożytny epoka brązu wczesne średniowiecze? XIV w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa
66	Gardlin	2/12, AZP 40-78	XIII w. XIV- XV w.	śląd osadnictwa osada
67	Grabówka	1/19, AZP 40-78	XIV- XVI w.	osada
68	Konopki	2/27, AZP 40-78	średniowiecze	śląd osadnictwa
69	Koziki-Jałbrzyków Stok	1/6, AZP 40-78	XIV- XVI w.	osada
70	Koziki-Jałbrzyków Stok	2/14, AZP 40-78	XIII w.?, XIV- XV w.	osada

71	Koziki-Jałbrzyków Stok	3/5, AZP 40-78	starożytny wczesna epoka brązu okres halsztacki/okres lateński XII- XIII w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada
72	Poryte Jabłoń	1/1, AZP 40-78	2 poł. XI- XII	grodzisko
73	Poryte Jabłoń	2/2, AZP 40-78	XII- XIII w.	osada
74	Poryte Jabłoń	3/3, AZP 40-78	XIII w.?	cmentarzysko
75	Poryte Jabłoń	4/9, AZP 40-78	mezolit epoka brązu okres wpływów rzymskich XIII- XIV w.	obozowisko śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada
76	Poryte Jabłoń	5/10, AZP 40-78	XIV- XVII w.	osada
77	Poryte Jabłoń	6/21, AZP 40-78	starożytny XIV w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
78	Wiśniewo	1/17, AZP 40-78	XIV- XVI w.	osada
79	Wiśniewo	2/20, AZP 40-78	starożytny epoka brązu	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
80	Kolonia Sędziwuje	1/19, AZP 41-77	epoka kamienia/epoka brązu	śląd osadnictwa
81	Kolonia Sędziwuje	2/21, AZP 41-77	epoka kamienia/epoka brązu XVI- XIX	punkt osadniczy osada
82	Krajewo Ćwikły	2/2, AZP 41-77	nowożytność, XVII- XVIII w.	śląd osadnictwa
83	Krajewo Korytki	1/20, AZP 41-77	nieokreślona XVI- XIX w.	śląd osadnictwa osada
84	Krajewo Stare	1/1, AZP 41-77	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
85	Krajewo Stare	2/3, AZP 41-77	późne średniowiecze nowożytność, XVII- XVIII w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
86	Krajewo Stare	3/4, AZP 41-77	nowożytność	śląd osadnictwa
87	Krajewo Stare	4/5, AZP 41-77	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
88	Sędziwuje	1/6, AZP 41-77	nieokreślona nowożytność, XVII- XVIII w.	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
89	Sędziwuje	2/7, AZP 41-77	nowożytność, XVII- XVIII w.	śląd osadnictwa
90	Sędziwuje	3/8, AZP 41-77	późne średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
91	Sędziwuje	4/9, AZP 41-77	nieokreślona wczesne średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
92	Sędziwuje	5/10, AZP 41-77	wczesne średniowiecze, XI- XII w. późne średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
93	Sędziwuje	6/11, AZP 41-77	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
94	Sędziwuje	12/18, AZP 41-77	epoka brązu/wczesna epoka żelaza XI- XII w. XIV- XV w. XVI- XVIII w.	śląd osadnictwa osada osada? osada
95	Wądołki Stare	1/12, AZP 41-77	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
96	Laskowiec Nowy	1/7, AZP 41-78	epoka kamienia okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa osada
97	Rykacze	1/8, AZP 41-78	okres wpływów rzymskich	osada
98	Stary Laskowiec	2/9, AZP 41-78	średniowiecze	osada
99	Stary Laskowiec	3/10, AZP 41-78	średniowiecze	osada
100	Wądołki-Borowe	1/13, AZP 41-78	okres wpływów rzymskich średniowiecze	śląd osadnictwa osada
101	Wądołki-Bućki	1/12, AZP 41-78	nowożytność	ślady pieców do wypalania ceramiki
102	Wola Zambrowska	1/2, AZP 41-78	epoka kamienia nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa

103	Wola Zambrowska	2/4, AZP 41-78	epoka kamienia wczesne średniowiecze średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada?
104	Wola Zambrowska	3/5, AZP 41-78	średniowiecze nowożytność	osada śląd osadnictwa
105	Wola Zambrowska	4/11, AZP 41-78	średniowiecze nowożytność	osada? śląd osadnictwa
106	Wola Zambrzycka	1/1, AZP 41-78	średniowiecze	osada
107	Wola Zambrzycka	2/3, AZP 41-78	wczesne średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
108	Krajewo Białe	1/3, AZP 41-79	średniowiecze	śląd osadnictwa
109	Krajewo Białe	2/4, AZP 41-79	średniowiecze	osada
110	Wdziękoń Drugi	1/1, AZP 41-79	średniowiecze	osada
111	Wdziękoń Drugi	2/2, AZP 41-79	średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
112	Dąbki Łętownica	1/21, AZP 42-77	XIV w.?, XV w., XVI w.	osada
113	Dąbki Łętownica	2/22, AZP 42-77	epoka kamienia okres lateński/okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa osada
114	Zagroby Łętownica	1/23, AZP 42-77	nieokreślona	śląd osadnictwa
115	Zagroby Łętownica	2/24, AZP 42-77	XIV w.?, XV w., XVI.	osada
116	Zagroby Łętownica	3/25, AZP 42-77	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
117	Boruty-Goski	1/11, AZP 42-78	nowożytność	osada
118	Boruty-Goski	2/12, AZP 42-78	epoka kamienia późne średniowiecze/ nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
119	Brajczewo-Sierzputy	1/13, AZP 42-78	mezolit/ epoka żelaza wczesne średniowiecze późne średniowiecze/ nowożytność	śląd osadnictwa osada osada
120	Brajczewo-Sierzputy	2/26, AZP 42-78	późne średniowiecze/ nowożytność	osada
121	Brajczewo-Sierzputy	3/27, AZP 42-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
122	Dąbki-Łętownica	3/8, AZP 42-78	epoka kamienia nowożytność	śląd osadnictwa osada
123	Długobórz II	1/15, AZP 42-78	nowożytność	osada
124	Długobórz II	2/16, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
125	Długobórz II	3/17, AZP 42-78	epoka kamienia nowożytność	śląd osadnictwa osada?
126	Długobórz II	4/18, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
127	Długobórz II	5/19, AZP 42-78	epoka brązu/wczesna epoka żelaza	osada
128	Długobórz II	6/20, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
129	Grochy-Pogorzele	1/21, AZP 42-78	wczesna średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa osada
130	Laskowiec Nowy	2/28, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	obozowisko/ osada
131	Łosie Dołęgi	1/33, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
132	Łosie Dołęgi	2/34, AZP 42-78	epoka kamienia	śląd osadnictwa
133	Łosie Dołęgi	3/36, AZP 42-78	późne średniowiecze/ nowożytność	osada
134	Łosie Dołęgi	4/37, AZP 42-78	neolit/epoka brązu nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
135	Nowy Borek	1/9, AZP 42-78	późne średniowiecze/okres nowożytny	osada
136	Nowy Borek	2/10, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza nowożytność	śląd osadnictwa osada
137	Nowy Borek	3/38, AZP 42-78	nowożytność	osada
138	Nowy Borek	4/39, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa

			nowożytność	osada
139	Osowiec	1/5, AZP 42-78	paleolit schyłkowy mezolit/epoka żelaza wczesna epoka brązu młodszy okres przedrzymski/okres rzymski wczesne średniowiecze późne średniowiecze	obozowisko śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa
140	Osowiec	2/32, AZP 42-78	epoka kamienia mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
141	Rykacze	2/2, AZP 42-78	starożytny epoka kamienia/epoka brązu epoka brązu młodszy okres przedrzymski/okres rzymski wczesne średniowiecze późne średniowiecze	osada śląd osadnictwa osada osada osada osada
142	Rykacze	3/3, AZP 42-78	późne średniowiecze	osada
143	Rykacze	4/4, AZP 42-78	neolit/wczesna epoka brązu nowożytność	śląd osadnictwa osada
144	Rykacze	5/29, AZP 42-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
145	Rykacze	6/30, AZP 42-78	mezolit/ epoka żelaza	śląd osadnictwa
146	Rykacze	7/31, AZP 42-78	nowożytność	osada
147	Rykacze	8/35, AZP 42-78	wczesne średniowiecze nowożytność	osada osada
148	Sasiny	1/6, AZP 42-78	epoka kamienia/epoka żelaza nowożytność	śląd osadnictwa osada
149	Sasiny	2/7, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza okres nowożytny	śląd osadnictwa osada
150	Skarżyn Stary	1/1, AZP 42-78	nieokreślona	grupa kopców (kurhanów)
151	Skarżyn Stary	2/22, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza wczesne średniowiecze późne średniowiecze/ okres nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
152	Skarżyn Stary	3/23, AZP 42-78	mezolit?	śląd osadnictwa
153	Skarżyn Stary	4/24, AZP 42-78	epoka kamienia/epoka żelaza	śląd osadnictwa
154	Skarżyn Stary	5/25, AZP 42-78	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
155	Zagroby Łętownica	4/14, AZP 42-78	epoka kamienia nowożytność	śląd osadnictwa osada?
156	Krajewo Białe	3/3, AZP 42-79	późne średniowiecze	osada
157	Krajewo Białe	4/4, AZP 42-79	nieokreślona późne średniowiecze	śląd osadnictwa osada
158	Krajewo Białe	5/23, AZP 42-79	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
159	Skarżyn Nowy	1/6, AZP 42-79	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
160	Skarżyn Nowy	2/24, AZP 42-79	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
161	Skarżyn Nowy	3/25, AZP 42-79	mezolit/wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze okres nowożytny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada
162	Skarżyn Nowy	4/26, AZP 42-79	epoka kamienia mezolit/epoka żelaza epoka brązu/wczesna epoka żelaza późne średniowiecze nowożytność	śląd osadnictwa obozowisko/ osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa
163	Skarżyn Nowy	5/27, AZP 42-79	neolit/wczesna epoka brązu późne średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
164	Skarżyn Nowy	6/28, AZP 42-79	mezolit/epoka żelaza	śląd osadnictwa
165	Grochy-Łętownica	1/18, AZP 43-78	wczesna epoka żelaza/okres rzymski?	śląd osadnictwa

166	Przeździecko-Drogoszewo	1/14, AZP 43-78	epoka kamienia mezolit/wczesna epoka żelaza	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
167	Przeździecko-Drogoszewo	2/17, AZP 43-78	epoka kamienia	śląd osadnictwa
168	Przeździecko-Mroczyki	1/15, AZP 43-78	mezolit/wczesna epoka żelaza	śląd osadnictwa
169	Tarnowo-Goski	1/16, AZP 43-78	mezolit mezolit/wczesna epoka żelaza	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
170	Zareby-Kramki	1/19, AZP 43-78	epoka kamienia	śląd osadnictwa
171	Czerwony Bór	1/48, AZP 38-76	1 połowa XX w.	połowe fortyfikacje ziemne i pole walki

* obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków